

Єфанова Є. В.,

аспірантка кафедри теорії та історії права та держави

Інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID: 0000-0002-0417-816X

**ФІЛОСОФСЬКІ, ПСИХОЛОГІЧНІ, ПСИХІАТРИЧНІ,
ПРАВОВІ АСПЕКТИ ОСУДНОСТІ ТА НЕОСУДНОСТІ****PHILOSOPHICAL, PSYCHOLOGICAL, PSYCHIATRIC,
LEGAL ASPECTS OF SANITY AND SANITY**

У статті досліджено філософські, психологічні, психіатричні та правові аспекти осудності та неосудності, зосередившись на невизначеності, що виникає при оцінці психічного стану особи в момент скоєння злочину. В дослідженні розглянуто, як ця проблематика впливає на можливість точної діагностики осудності та неосудності, особливо в контексті, коли особа може імітувати душевне хвилювання для уникнення покарання.

В роботі проаналізовано резонансний випадок, що відбувся у 1961 році в Техасі, який піднімає питання осудності винного та викликає суперечки щодо того, чи можна це вбивство розглядати як таке з філософської точки зору. Авторка також визначає основні поняття, пов'язані з винною поведінкою, включаючи умисел, мету та мотиви злочину, розглядаючи їх через призму психологічного стану особи.

Досліджено важливість концепції «тимчасового божевілля» та її застосування в юридичній практиці, а також особливості психопатії та соціопатії в контексті їх впливу на осудність особи. Авторка обговорює складність психічних розладів та їх класифікацію в правовій сфері, підкреслюючи потребу в диференційованому підході до оцінки осудності та неосудності.

У дослідженні також звертається увага на вплив культурно-історичних контекстів на розуміння осудності та неосудності. Авторка розглядає, як різні юридичні системи і традиції впливають на трактування та оцінку поведінки особи, яка скоїла злочин.

Крім того, авторка пропонує розглядати поняття осудності та неосудності не лише як юридичні категорії, а й як складні психологічні і соціальні явища. Вона стверджує, що для ефективного вирішення питань осудності важливим є не лише визначення юридичних рамок, а й глибоке розуміння людської психіки, мотивацій та соціального контексту, в якому відбувається злочинна поведінка.

У висновку роботи наголошено на складності та багатогранності поняття осудності та неосудності, вказано на необхідність індивідуального підходу до кожного випадку, з огляду на психічний стан особи, що скоїла злочин.

Ключові слова: осудність, неосудність, психіатрична оцінка, правові аспекти, психологічний аналіз, філософські погляди, психічні розлади, умисел і мотивація, кримінальне право, судово-медична експертиза.

The article examines the philosophical, psychological, psychiatric and legal aspects of sanity and insanity, focusing on the uncertainty that arises when assessing a person's mental state at the time of committing a crime. The research questions how this problem affects the ability to accurately diagnose sanity and insanity, especially in a context where a person may feign emotional distress to avoid punishment.

The paper analyzes a high-profile case that took place in 1961 in Texas, which raises the question of the sanity of the culprit and caused complaints that this murder can be viewed as such from a philosophical point of view. The author also defines the main concepts related to guilty behavior, including the intention, purpose and motives of the crime, considering them through the prism of the psychological state of the person.

The importance of the concept of "temporary insanity" and its application in legal practice, as well as the peculiarities of psychopathy and sociopathy in the context of their influence on a person's sanity, were studied. The author discusses the complexity of mental disorders and their classification in the legal sphere, emphasizing the need for a differentiated approach to the assessment of sanity and insanity.

The study also draws attention to the influence of cultural and historical contexts on understanding sanity and insanity. The author examines how legal systems and traditions affect the attraction and assessment of the behavior of a person who has committed a crime.

In addition, the author proposes to consider the concepts of sanity and insanity not only as legal categories, but also as complex psychological and social phenomena. She argues that for the effective resolution of domestic justice issues, it is not only the definition of the legal framework, but also a deep understanding of the human psyche, motivation and social context in which criminal behavior is carried out.

The conclusion of the work emphasizes the complexity and multifacetedness of the concept of sanity and insanity, indicates the mandatory individual approach to each case, taking into account the mental state of the person who committed the crime.

Key words: sanity, insanity, psychiatric assessment, legal aspects, psychological analysis, philosophical views, mental disorders, intent and motivation, criminal law, forensic medical examination.

Вступ. Питання осудності та неосудності завжди приваблювало різних вітчизняних та зарубіжних науковців. Проблематика психіатричної судово-медичної експертизи, полягає в тому, що не можна бути до кінця впевненим, чи був підозрюваний в момент скоєння злочину, в сильному душевному хвилюванні, чи він вдавав вигляд, щоб уникнути покарання. Визначення поняття вини є чи не найдавнішим в юриспруденції та одним з найважливіших. Сьогодні є безліч понять вини з різних галузей суспільного життя, так само як з різних галузей права. Існують численні юридичні школи, які по різному розглядають філософську та правову природу поняття вини та винності особи. Вина – це ставлення людини (психічне) до своїх дій протиправних або бездіяльних та їхніх наслідків. Психологія визначає вину, як внутрішнє або зовнішнє накладання на людину відчуття провини за скоєну шкоду. З боку погляду філософії – це почуття властиві високоморальній людині. У даній статті ми спробуємо проаналізувати роль осудності та неосудності з боку філософських, правових, психологічних та психіатричних наук. Метою нашої статті є філософській, психологічний, правовий та психіатричний аналіз вини розділену на осудність та неосудність.

Виклад основного матеріалу. 20 березня 1961 року в Одесі, штат Техас було вбито старшокласницю Елізабет Джен «Бетті» Вільямс. Її вбивцею виявився її однокласник та колишній хлопець Джон Марк Герінг. Ця справа, яку почали називати «Поцілуй та вбий» та «Поцілуй перед смертю» набрало широку огласку та суперечок в суспільстві через питання осудності Джона Марка Герінга, і чи можна називати це вбивством з філософської точки зору. Бетті Вільямс попросила Марка Герінга вбити її. Марк Герінг погодився, і вбив дівчину, застреливши її. Суд визнав Герінга неосудним, постановивши, що особа страждала тимчасовою втратою душевної організації. Це викликало суперечки в суспільстві, і питання чи може існувати поняття «тимчасове божевілля» [1].

Для початку нам треба визначити поняття осудності та неосудності. Кримінальний кодекс України визначає осудність особи, що на момент свого злочинного діяння усвідомлювала свої дії, і могла керувати ними [2]. Неосудність особи, означає, що на момент злочинного діяння, не усвідомлювала свої, не могла керувати ними, і перебувала в тяжкому стані душевного хвилювання.

Однією з центральних проблем кримінального права України є проблема визначення вини. Від її правильного визначення залежить визначення осудності та неосудності, умисел, мету і мотив злочину, аналіз поведінки злочинця. Вина, з одного боку, охоплює всі внутрішні інститути Кримінального кодексу, а з іншого, аналізує внутрішній світ людини. Філософи, пра-

вознавці та психотерапевти (психологи та психіатри) завжди цікавилися проблемою злочинної поведінки: як вона формується, з чого випливає, чи можна перебороти протиправну поведінку. З цього випливає, що вина є наріжним комнем науки кримінального права, не тільки України, а всього світу.

Будь-який запланований злочин народжується з умислу, мотиву та мети. Тому, ми маємо визначити ці поняття.

Умисел – це один з видів вини в кримінальному праві. Умисел ділиться на два види: заздалегідь обдуманий, тобто такий, що народжується до початку злочину, а особа/особи усвідомлювали своє небезпечне діяння. Також, існує афективний умисел, той, що настає у процесі афекту, раптово та необдуманно. В юриспруденції та криміналістиці існує непрямий умисел – це умисел при якому людина усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачає його суспільно небезпечні наслідки і хоча не бажає, але свідомо припускає їх настанню.

Метою злочину є уявлення людини про результат своєї протиправної діяльності, а також що, вона прагне досягнути вчиняючи злочин. Д. Джонг визначав, що мета злочину – це конкретний прояв навмисного діяння [3, с. 17].

Неоднозначним поняттям в кримінальній науці є поняття «мотив злочину», тому що не існує чіткого визначення даного поняття. Мотив злочину має народжуватися з мети та бути логічним доповненням вчиненого протиправного діяння. Однією з вимог кримінального процесу є те, що мотив злочину потрібно доказувати у кожному розслідуванні злочину (при цьому неважливо як наступив злочин: в результаті дії чи бездіяльності, умисно чи в стані афекту) [4, с. 10]. Криміналогія визначає мотив злочину як стан людської психіки, що народжує поведінку.

Багатозначність та неоднозначність терміну «поведінка» завжди приваблювала до свого аналізу психологів та соціологів. Ми вже зазначили, що поведінка залежить від характеру та темпераменту, також, вона залежить від сприйняття світу, потреб, які вважаються джерелом поведінки, інтересів, соціального впливу, і звісно, від самої особистості. Сучасна наука активно вивчає поведінку людей, їхні установки, ціннісні орієнтації, і умови через які формується поведінка. І тому, поняття поведінки, в суспільних науках позначилось на терміні і в правознавстві.

З врахуванням зазначеного визначити зміст терміну «поведінка». Поведінка – це родовий термін, який охоплює різні реакції або живого організму, або групи організмів. Наука, що вивчає поведінку називається біхевіоризм, це напрям в психології, що вивчає поведінку як предмет особистості. Біхевіоризм – це психологічна теорія, заснована на поведінці людини, що є сукупністю

реакцій на різні стимули ззовні. Наука біхевіоризм з'явилася у 1913 році. Її засновником вважається Джон Бродес Вотсон. Своєю метою він називав перебудову психології як науки в більш точну та об'єктивну, в якій дається якісна та кількісна оцінка властивостей психіки. Також, він створив основну схему засвоєння поведінки, що є предметом вивчення у біхевіоризмі – стимул викликає реакцію. Тобто, він наголошував, що поведінка будь-якої людини залежить тільки від того, з якими стимулами вона стикається, і як, на них реагує. Крім того, вчений, був упевнений, що з будь-якого немовляти за допомогою даної схеми можна виростити таку людину, яка буде найбільш затребувана в суспільстві.

Поведінка людини уособлює у собі певні норми, які закладені в суспільстві. Тобто, поведінку, також, встановлюють етичні норми, перейти які неприпустимо. Етичні цінності втілюються в поведінці особи та її відношення до життя. Якщо поведінка особи не відображає ці цінності, вона не буде вважати, що її дії викликані злом, брехнею та потворністю. Тобто, людина завжди буде впевненою або буде переконувати інших, що її дії були правильними. Наприклад, це може відноситись до терористів, які думають, що їх дії були викликані зовнішнім злом, а вони зробили правильний вчинок.

Право регулює суспільні відносини, і тому правову поведінку можна визначити як соціально-свідому поведінку особи, яка врегульована нормами права. Через правову поведінку реалізуються права і свободи громадян. Правова поведінка служить формою вияву свободи особи, найважливішою формою існування будь-якої професійної діяльності, здійснюваної в державі. Право, також, регулює суспільно значущу поведінку, як таку, що закріплена в нормах права. Вона стає юридично-значущою та викликає ті чи інші правові наслідки і тому, охороняється та забезпечується правовими цінностями та гарантіями.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення як внутрішнє психічне ставлення особи до вчиненого правопорушення є найбільш глибоким за змістом та найменш дослідженим аспектом протиправної поведінки. Поведінка мотивується та втілюється в меті вчиненого діяння. В психіці особи, що скоює протиправне діяння відбуваються такі процеси, що відображають суб'єктивну сторону правопорушення [5, с. 8–9].

Поняття осудності та неосудності є досить складним та неоднозначним явищем. Як ми вже зазначали, традиційно під осудністю розуміють психічний стан особи, що в момент скоєння злочинного діяння усвідомлювала свої дії та мала умисел, мету та мотив. Тобто, це нормальний стан психіки, що характеризується двома ознаками – юридичним та психіатричним. Неосудна особа, навпаки, в момент вчинення злочин-

ного діяння не усвідомлювала та не розуміла наслідків своїх дій. Неосудна особа також може мати мету, мотив та умисел. Але, в більш глибокому сенсі, це дуже складне питання. Ми вже наводили приклад, справи про вбивство Бетті Вільямс. Як постановив суд, Марк Герінг був у складному стані афекту, і тому вчинив злочинне діяння. Щоб більш заглибитись у дану справу, ми повинні визначити термін «тимчасове божевілля». Під тимчасовим божевіллям розуміють, психічний стан особи при якому, на момент вчинення злочинного діяння не розуміла наслідків своїх дій, але змогла усвідомити після скоєння злочину. Тобто, тимчасове божевілля – це психічний розлад, який розпочинається раптово, має швидкий розвиток та триває недовго, а в момент коли особа одужала, вона усвідомлює свої дії. Іншим прикладом, може слугувати відомий серійний вбивця – Річард Чейз, який отримав прізвисько «Вампір з Сокраменто» страждав на важкий шизофренічний розлад, але судом був визнаний осудним.

На думку В. Куца та С. Чорней, відсутність у особи емоційних та емпатичних переживань може свідчити про неосудність особи [6, с. 102]. Ми з цією думкою незгодні. Тому що відсутність у особи емпатії та емоційних переживань свідчать про психопатію та соціопатію, а психопати та соціопати розуміють свої дії. Не дивлячись на те, що соціопатія та психопатія є тяжкими психічними розладами антисоціального характеру.

Соціопат, у класичному розумінні, людина, що немає емпатії та співчуття. Вони не мають прив'язаності до близьких. Соціопати здатні використовувати людей та маніпулювати ними для своїх цілей, вміло брехати. Соціопати здатні скоювати злочини. До певного моменту соціопати можуть вести нормальний спосіб життя. Серед соціопатів було багато серійних вбивць. Вони мали високий стан в суспільстві, і з оточуючих ніхто не підозрював про їх протиправну поведінку. Психопат, так само як і соціопат, людина що не здатна відчувати емоції. Соціопатія та психопатія не коректуються лікуванням, ні психологом, ні психіатром.

Соціопат та психопат мають, так і схильні риси, так і відмінні:

1) На появу соціопатії діють зовнішні обставини (фізична та психологічна насилля в сім'ї, різні дитячі травми). Психопатія – це внутрішній стан, на який не діють зовнішні обставини;

2) Соціопати поводяться ще більш ексцентрично і непередбачувано, ніж психопати;

3) Соціопати, задля своєї вигоди, можуть підтримувати видимість емоційного зв'язку, так само як і психопати;

4) Психопати краще вміють тримати себе в руках, на відміну від соціопатів, котрі ведуть себе імпульсивно.

Соціопатія та психопатія стали модним кліше, і приписується багатьом кіно та літера-

турним персонажам, таким як Шерлок Холмс або Доктор Хаус. Хоча, їм більше підходить термін мізантроп. Мізантроп – це відлюдкувата людина, котра сторониться суспільства. Може вважатися дуже легкою формою соціопатії. Люди стали приписувати собі ці розлади, не до кінця знаючи, що це таке.

Існує поняття обмеженої осудності. По своїй суті, обмежена осудність – це відповідальність осіб з психічними розладами, що не виключають осудність та неосудність. Незважаючи на це, концепція обмеженої осудності, людей з психічними розладами існувала в теорії існувала в теорії і до її орієнтованого введення в дію. На думку вчених вона залишається дискусійною через її недостатню теоретичну розробленість у кримінальному праві, кримінології, психіатрії та психології [6, с. 117].

Говорячи про психічний розлад у особи, що скоїла протиправне діяння, обмежена відповідальність стосується не кожного психічного розладу. Відповідальності підлягають особи, що не позбавляються здатності мислити ясно.

Психічний розлад – це клінічне визначення, яке використовується для опису проблем психічного здоров'я, що серйозно обмежують здат-

ність людини добре себе почувати та функціонувати [7].

Сьогодні правовій та психіатричній науці розроблений комплекс класифікації психічних розладів. У той же час, науковці звертають увагу на те, що психічних розладів існує багато, а тому неможливо підвести їх під одне визначення. Тому, науковці, пропонують поділити психічні розлади на: психопатичні; невротичні; функціональні; органічні.

В судовій психіатрії розроблені чіткі критерії та ознаки поділу психічних розладів на осудні та неосудні. Однак, якщо йдеться про відсутність чітких категорій симптомів психічних розладів, то тоді і застосовується обмежена осудність.

Ми розуміємо це так: якщо особа, що має психічний розлад, скоїла злочин, але знаходилась в інтермісії (в періоді вилікування), тобто усвідомлювала свої дії повністю, вона буде осудною, і навпаки.

На нашу думку, поняття осудності, неосудності та обмеженої осудності є дуже складним явищем, на який немає чіткої відповіді, і однозначного розуміння цих понять не існує. Ми вважаємо, що кожний випадок треба розглядати окремо, спираючись на психіку особи, що скоїла злочин.

Список використаних джерел:

1. Електронний ресурс: <https://www.texasmonthly.com/true-crime/a-kiss-before-dying/> Дата звернення 17 березня 2024 року.
2. Кримінальний кодекс України. Електронний ресурс: https://ips.ligazakon.net/document/T012341?an=27&ed=2023_04_28 Дата звернення 18 березня 2024 року.
3. De Jong F. Theorizing criminal intent: a methodological account// Utrecht L. Rev.-2011. Т. 7. – № 1 (January).
4. Вереша Р.В. Мотив та мета злочину: наук.-практ. посіб. – К:Алерта, 2016.-56 с.
5. Вереша Р.В. Феноменологія вини у кримінальному праві: монографія Київ: Алерта, 2022. – 650 с.
6. Куц В., Черней С. Осудність (кримінально-правові аспекти). Монографія / К: Норма права, 2021. – 186 с.
7. Електронний ресурс: <https://restore-mentalhealth.com/killers-mind-richard-chase/> Дата звернення 25 березня 2024 року.